

ISSN 2181-7138

МУАЛЛИМ ХЭМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИУ

Илимий-методикалық журнал

2023

2/2-сан

*Ўзбекистан Республикасы Министрлер Кабинети жанындагы
Жоқаргы Аттестация Комиссиясы Президиумының
25.10.2007 жыл (№138) қарары менен дизимге алынды*

*Қарақалпақстан Баспа сөз хәм хабар агентлиги тәрәпинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге алынды.
№01-044-санлы гуәалық берилген.*

Нөкис

Avliyakulova N. M. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini amaliy ishlash faoliyatini samarali shakllantirish yo'llari	190
Jumayev F. Sh. O'zbekiston Respublikasi quruqli kuchlari ofiserlar tarkibining psixologik – pedagogik tayyorgarligiga qo'yilgan talablari	198
Badalov K. R., Xolmurodova N. X. "Didaktik-metodik kompetentligi" tushunchasining mazmun-mohiyati	203
Safoyev H. Talabalarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning rivojlantirish mexanizmi	210
Тошпулатова М. Н. Илмий баъослар интеграцияси турлари ва даражалари таъсифи	215
Abduraxmanov Sh. N. O'quvchilarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishda sharq mutafakkirlarining ta'lim- tarbiya haqidagi qarashlari	220
Raximov R. N. Yosh avlodni tarbiyalashda xalq qo'shiqlarining o'rni	228
Kungiratorov A. Sh. Talabalarda iqtisodiy madaniyatni rivojlantirishning ahamiyatli jihatlari	232
Mamurova D. I., Bomurodova M. Kognitivni shakllantirish muammosining rivojlanish tarixi pedagogika nazariyasi va amaliyotida bo'lajak o'qituvchilarning ko'rgazmali qobiliyatlari	239
Ibadullayeva Sh. I. Inklyuziv ta'lim sharoitida tasviriy san'atni o'qitishda art - texnologiyalarning ahamiyati	245
Abduraxmanov Sh. N. Harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi tizimi	252
Rajabov T. I. Umumiy o'rta ta'lim maktablari musiqa darsida buxoro bolalar folklor qo'shiqlarini o'rgatishning ahamiyati	259
Sa'diyev S. T. Oliy pedagogik ta'lim tizimida qalam tasvir fanini o'qitish metodikasini takomillashtirish	267
Усманова У. А. Илмий тадқиқот ишларини таъкил этишда магистратура талабаларининг шаклий сифатларини ҳисобга олиш	273
Усманова У. А. Магистратура талабаларининг илмий тадқиқот ишларини амалга ошириш йўллари	283
Юлдашева М. Б., Колканатов А. Н. Пути формирования экологической культуры молодежи в социокультурной среде	289
Абдуллаев С. С. Современное обучение основам рисунка художников – педагогов будущих специалистов направления образования по виду изобразительное искусство и инженерная графика	294

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ХЭМ РУҲХЫЙЛЫҚ ТИҢКАВЛАРЫ, ТАРИҲ, ФИЛОСОФИЯ

Глеузуратова З. Жийен жырау шығармаларында тарихыйлық	299
Kadirova N. A. Yoshlarni milliy an'analar va qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash	302
Toshmurodov B. U. O'zbek xalq musiqa ijodiyotining shakllanishi va taraqqiyot yo'lidagi ilmiy qarashlari	309

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

Prenov B. B., Janabergenova A. J. Modellashning turli matematik parametrlari	315
Bozorov G'. S. Elektron ta'lim muhitida mantiq elementlari va ularning qo'llanilishiga doir ba'zi mulohazalar	320
Кодирова Ф. Т. Олий таълим муассасаларида ахборот технологиялари компетенцияларини ривожлантириш методикаси	325
Janabergenova G. J. Bo'lajak fizika fani o'qituvchilari metodologik tayyorgarligiga oid innovatsion yondashuvlar	329
Даминнов М. Н., Жамилова Д. М. Талабаларининг пазандчиликка оид кўникмаларини ривожлантиришда мултимедиа воситаларидан фойдаланишнинг дидактик касониятлари	333
Жўраев А. Р., Муртазов А. С., Латипова З. О. Бўлажак технология фани ўқитувчиларининг касбий фаолиятга оид компетентлигини ривожлантиришда мобил иловаларни ишлаб чиқиш	342
Shukurov A. R. Chizmachilik fanini o'qitish jarayonida ko'rgazmalilik sohasining dolzarbligi	351

BO'LAJAK TASVIRIY SAN'AT O'QITUVCHILARINI AMALIY ISHLASH FAOLIYATINI SAMARALI SHAKLLANTIRISH YO'LLARI

Avliyakulova N. M.

Buxoro davlat universiteti Tasviriy va amaliy san'at kafedrasida katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: mutaxassislik, kompozitsiya, kasbiy, badiiy va ijodiy, konstruktiv, tus, kolarit, lessirovka.

Ключевые слова: специальность, композиция, профессиональный, художественно-творческий, конструктивный, тон, колларит, урок.

Key words: specialty, composition, professional, godly-creative, constructive, tone, collarite, lesson.

Inson uchun zarur bilimlar tobora kengayib borayotgan hozirgi sharoitda muayyan faktlar yig'indisini o'zlashtirish bilan cheklanib bo'lmaydi. Shuning uchun o'quvchilarga o'z bilimlarini mustaqil ravishda to'ldirib va boyitib borishni, o'zining diqqat-e'tiborini ilmiy va siyosiy axborotlarning eng muhimlariga qaratishni o'rgatish zarur. Bu vazifa o'quvchilarning tasviriy san'at va ta'lim-tarbiya jarayoni bilan uzviy bog'liq holda kengaytirish va rivojlantirishni taqozo etadi.

Yoshlarni barkamol avlod darajasida tarbiyalashda tasviriy san'at fani alohida ahamiyat kasb etadi. Bu esa, o'z navbatida, oliy o'quv yurtlarida maktablarda o'qitilayotgan maxsus fanlarning chuqur va asosli bo'lishini taqozo etadi. Bu esa pedagog, olim va rassomlar zimmasiga yuksak mas'uliyat yuklaydi. Tasviriy san'at sohasida yetarli bilim va malakani egallamay turib, o'quvchi kompozitsiya, rangtasvir, qalamtasvir, haykaltaroshlik minatyura san'ati va boshqa mutaxassislik fanlarini yuqori darajada o'zlashtira olmaydi. Kelajakda tasviriy san'at o'qituvchilarini tayyorlash maqsadlariga erishishda o'qituvchining badiiy va pedagogik mahorati yuksak darajada bo'lishi lozim. Talabalarni o'qitish va tarbiyalash jarayonini amalga oshirish uchun o'qituvchi badiiy-pedagogik bilim va ko'nikmalarning yuqori darajasiga ega bo'lishi, kelajakdagi o'qituvchilarni kasbiy, badiiy va ijodiy tayyorgarligi nuqtai nazaridan o'qitish jarayonini boshqarishni amalga oshirishi kerak.

Oliy o'quv yurtida talabani o'qish davri mobaynida chizmachilik, rangtasvir, qalamtasvir, kompozitsiya bo'yicha darslarni o'tkazishda o'qituvchi uning asosiy maqsadi nafaqat umumta'lim maktabi uchun o'qituvchi, balki o'qituvchi-rassom, ya'ni yuqori psixologik-pedagogik va metodik bilimlarga ega bo'lgan tasviriy san'at o'qituvchisini tayyorlashdir. Shuni ta'kidlash kerakki, maxsus fanlar bo'yicha mashg'ulotlar jarayonida o'qituvchi didaktik va tarbiyaviy vazifalarni hal qilishi kerak. Ushbu vazifalar darslarda o'quv-ijodiy muhitni yaratish sharti bilan hal etiladi va o'qituvchi va talabalarning o'z faoliyatining maqsadlari aniq va tushunarli bo'lishi juda muhimdir.

O'qituvchi faol ijodiy ish natijasida, talabalarda o'quv va ijodiy faoliyatni faollashtirish uchun o'ziga xos rag'bat uyg'otishi kerak, bu jarayonda talabalar tomonidan bilimlarni yanada to'liq o'zlashtirib olish, ularga tayangan holda mahorat va ko'nikmalarni ishlab chiqish, kelajakda yoshlarni o'qitish va tarbiyalashning murakkab vazifalarini ijodiy hal etishga xizmat qiladi. Natijada, o'qituvchi va talabalar o'rtasida jonli pedagogik jarayonda yuzaga keladigan munosabatlar hamda kelajakdagi o'qituvchilarning kasbiy shakllanishi uchun qulay shart-sharoitlarni yaratadi. Bo'lajak o'qituvchi tasviriy san'at darslarni muvaffaqiyatli olib borishi uchun nazariy va amaliy tayyorgarligi darajasiga bo'lgan zamonaviy talablarni hisobga olgan holda, barcha didaktik tamoyillarni birlikda va o'zaro bog'liqlikda kuzatib borishi va ijodiy amalga oshirishi kerak. Zamonaviy innovatsion texnologiyalardan foydalangan holda, badiiy – ijodiy muhitni yaratishga ko'maklashadigan pedagogik, psixologik, madaniy, tashkiliy shart-sharoitlar majmui-bakalavrni kompleks tayyorlashni shakllantirishning vakolatli modeli hisoblanadi.

Rassom-pedagogni samarali shakllantirish uchun o'quv jarayoning barcha tarkibiy qismlarini yaxlit uslubiy tizim bilan ta'minlanishi lozim. Malakali mutaxassis tayyorlashning zamonaviy talablariga javob berishi shart. Shu munosabat bilan tasviriy san'at sohasidagi ta'lim va ijodiy ishlarning yetakchi usuli tabiatdan olingan tasvirlardir. O'quv jarayonida tabiatni tushunish, hislarning bevosita bo'lishini ta'minlash muhim hisoblanadi. Tabiatning bu tushunchasi ijodkorlik uchun old shartlarni yaratadi.

Tabiatning eng samarali tushunchasi plenar amaliyotda o'rganish davrida sodir bo'ladi. Talabalarni o'qitish jarayonida tasviriy san'atni yuksak darajada o'zlashtirishi, konstruktiv tasvimi o'zlashtirishi, rang-tus munosabatlar yechimni o'zlashtirishi, ochiq muhit bilan bog'liq bo'lgan, madaniy-tarixiy, milliy, mintaqaviy va boshqa ko'plab sharoitlarga muvofiq fazoviy muammolarni yaxlit uyg'un hal etishni tashkil etish bilan bog'liq.

Bo'lajak tasviriy san'at fan o'qituvchilarning umumiy amaliyoti davrida quyidagi omillar amalga oshirilmoqda. Bular:

- tasviriy savodxonlik,
- me'moriy modellashtirish,
- psixo-emotsional,
- ta'lim va tarbiya,
- vaqtinchalik, shaxsiy,
- yuksak mahorat.

O'qituvchi o'quvchilar oldida go'zallik olamini ochib beradi, ularning estetik didlarini rivojlantiradi, bilim olishga, kamolatga erishishda, ularni qurshab turgan hamma narsani yaxshiroq va go'zalroq qilishga bo'lgan intilishlarini tarbiyalaydi. Pedagog buning hammasiga o'quvchilarni katta san'at realistik yo'nalishidagi san'at asarlari bilan ixomlantiribgina emas, balki tasviriy savod asoslarini o'qitish bilan erishish mumkin.

Tasviriy san'at asarlarini o'quvchi faqat o'qituvchi ko'magidagina o'zlashtirish mumkin. Ta'limning dastlabki qadamlaridanoq unga ustoz va rahbar darkor. Masalan, naturdan rasm chizish, o'quvchi unga qanday qilib kirilmog'i kerakligini, ishini nimadan boshlash zarurligini, qanday qilib bir varaq oq qog'ozdagi ishning uddasidan chiqmoq kerakligini bilmaydi. Tajribali pedagog unga o'zi ishini alohida bo'laklarga qanday qilib bo'lish va ularni qanday izchillikda hal qilish mumkinligini ko'rsatib beradi.

Naturadan rasm chizishni o'rgatish pallasida pedagog dastavval naturani kuzatish va qabul qilish masalasiga e'tibor beradi. To'g'ri ko'ra olish qobiliyati insonda tabiiy bo'lib, u rivojlanmog'i zarur. Buning uchun bolalik chog'dan narsalarni-diqqat-e'tibor bilan ko'zdan kechirishga, uning shaklidagi, rangidagi, proporsiyasidagi o'ziga xos xususiyatlarga e'tibor berishga, buyumlar qurilishini taxlil qilishga o'rgatmoq kerak.

O'rganilayotgan kompozitsiyani aniq tasavvur etish uchun o'quvchi dastavval uning shaklini butunligicha qamrab olishi, so'ng mazkur buyumning barcha belgilarini, uning barcha muhim detallarini, xususiyatlarini aniq ilg'ab olmog'i va shu bilan birga mazkur elementlarning o'zaro joylashishi, ya'ni naturaning qurilish birligini yorqin tasavvur qilmog'i zarur.

O'qituvchining tushuntirishlarini sinf doskasida rasmlar bilan ko'rsatmali qilib izohlab berilsa yoki metodik qo'llanmalarda foydalanib tushuntirilsa hammaning anglab olishi osonlashadi.

O'quvchi natura bilan tanishib olgandan keyin rasm chizishga o'tishi mumkin bo'ladi. Pedagog uning oldiga o'quv vazifalarni qo'yadi, ma'lum

xatoning sababini batafsil tushuntiradi, so'ng auditoriya doskasida uni qanday tuzatish kerakligini ko'rsatib beradi. O'quv materialini bayon qilish jarayonida o'qituvchi oldida doim o'quvchilar uni tushunib olishlari uchun qilish kerak bo'lgan barcha ishni bajarish vazifasi turadi. O'qituvchining har bir so'zini o'quvchilar anglab olmoqlari lozim. O'quv materiali shunday bayon etilsinki, bolalar uni qiynalmasdan o'zlashtirib olsinlar. Buning uchun esa o'quvchi tushunmaydigan, u birinchi bor eshitayotgan so'zlar va iboralarni ishlatmaslikka harakat qilish kerak. Agar o'qituvchi bunday so'zlarni ishlatmaslikka harakat qilish kerak. Agar o'qituvchi bunday so'zlarning ishlatmaslikning iloji bo'lmasa (masalan, tus, kolarit, lessirovka), u shu yerdayoq ularning ma'nosini o'quvchilarga tushuntirib, bu haqda aniq va yorqin qilib aytib berishi lozim.

Material bayoni quruq va zerikarli bo'lib qolmasligi ham ahamiyatlidir. O'quvchilarni qiziqtirib, maftun etmoq kerak. O'qituvchi materialni oddiy va marokli tarzda gapirar ekan, uni odatda, butun sinf jiddiy e'tibor bilan tinglaydi. O'qituvchi temani noaniq, chalkashtirgan tusda aytib bersa, o'quvchi temani noaniq, chalkashtirgan tusda aytib bersa, o'quvchilar asta-sekin uni eshitmay qo'yadilar.

Pedagog amaliyot davrida biz o'quvchilar va o'qituvchini ko'p kuzatib, shunday xodisalarning shoxidi bo'lishiga to'g'ri keladi. O'qituvchi sinfga kirar ekan, darhol hamma bolalarning diqqatini o'ziga tortadi. Endi ular o'qituvchining ixtiyorida va bundan keyingi vaziyat muallifning bolalar diqqatini shu holatda saqlay olishga bog'liq bo'ladi. Tajribali o'qituvchi darhol bolalarning e'tiborini o'ziga qaratadi va bir daqiqaga ham vaziyatni o'zgartirmasdan dars temasiga o'tadi. Kam tajribali o'qituvchi esa ko'pincha o'z o'quvchilarning diqqat e'tiborini bo'lib qo'yadi, yo o'quvchilarga dars temasini zerikarli tarzda e'lon qiladi, yoki materialni shu qadar zavqsiz ayta boshlaydiki, bolalar unga quloq solmay qo'yadilar.

Ko'p hollarda dars bolalarning emas, balki o'qituvchining aybi bilan yomon o'tadi. Masalan, o'qituvchi san'at haqida suxbat dars o'tkazar ekan, ko'plari tinglamayotganini sezadi. U darsni bo'lib hammani tartibga chaqiradi va so'zida davom etadi. O'qituvchi bu bolalarni hech narsa bilan qiziqtirib bo'lmas ekan deb o'ylay boshlaydi. Lekin buning sababi o'qituvchi bolalarga notanish ibora va terminlarni ishlatishida edi. Bu terminlarning mazmunini tushuntirib berishni xayoliga ham keltirmasdi. Bu narsa, albatta, bolalarni charchatar, tushumarli bo'lmagan gaplar ularni qiziqtirmasdi.

Yuqorida aytilganidek, dekorativ va tematik rasm chizish darslarida o'quv jarayonini uyushtirish metodikasiga alohida e'tibor bilan qarash lozim. Ko'pchilik o'quvchilar bu mashg'ulotlarni passiv tarzda o'quvchilarni o'z

kollariga tashlab qoʻygan xolda oʻtkazishadi. Ular bolalarning ana shu mashgʻulotlarda mustaqil ijodiy ish olib bormoqlari zarur degan fikrga amal qiladilar. Masalan, agar oʻquvchilar oʻqituvchi bergan topshiriq boʻyicha naqshlar chizib, asosan xalq ijodiy namunalaridan nusxa koʻchirsalar, keyingi topshiriqlarni, baʼzi bir oʻquvchilarning fikriga koʻra, ular mustaqil ravishda, pedagogning yordamisiz bajarishlari lozim. Bu esa notoʻgʻri. Oʻqituvchi oʻzini chetga olib qolmasdan, doim oʻquvchilarni boshqarib borishi, ularga murakkab ijodiy masalalarda yordam berishi kerak.

Mavzu asosida rasm chizish darslarida ayniqsa kompozitsiyadan dars berish metodikasi masalalariga alohida eʼtibor berish kerak. Shuni aytish kerakki, baʼzi rasm oʻqituvchilari koʻpincha oʻquvchilarni tematik rasm chizish darslarida oʻz holatiga tashlab qoʻyadilar. Bunda oʻqituvchilar kompozitsiya uchun tema berish bilan chegaralanadilar.

Bolalarning ijodiy faoliyatiga aralashmay «erkin tarbiya» printsiplida ish koʻradilar. Bunday hol bolalarning ijodiy rivojlanishiga, avvalgi mashgʻulotlarda oʻzlashtirgani grafik malakalarini mustahkamlashiga, qolaversa umumiy rivojlanishiga ham taʼsir etmaydi. Mashgʻulot mazmuni samarali boʻladi.

Mavzu asosida rasm ishlash syujet qidirishdan boshlanib, oʻquvchining vazifasi mazkur yoshdagi oʻquvchilar uchun tushunarli va zavqli boʻlgan syujet topib berishdan iboratdir. Qoʻyilgan vazifani muvaffaqiyatli hal qilishda dastavval bolalarning oldindan koʻrgan voqealardan qolgan taassurotlari, yoʻllarning tevarak-atrof haqidagi tasavvurlaridan foydalanish yordam beradi.

Fikr qilish va tasavvur etishda oʻtgan tajribalardan foydalanmasdan inson yangilik ijod etish, fikr qilishi mumkin emas. Rassom yoki yozuvchi asar yaratar ekan, doim hayotdan olingan real obrazlardan kelib chiqadi. Hatto fantastik obrazlarni yaratish jarayonida ijodkor insonga yaxshi maʼlum boʻlgan obrazlar elementlariga tayanadi.

Mavzu asosida rasm chizish darslarida oʻquvchilarning ijodiy xayollarini rivojlantira turib, oʻqituvchi doim buni nazarda tutishi va oʻquvchilarning tafakkurlarini doim aktivlashtirishi, ularga kompozitsion tema qidirishlaridan to uni rasmda nihoyasiga yetkazgunlariga qadar boʻlgan ishlarida koʻmaklashib bormogʻi kerak. Ayni vaqtda oʻqituvchi rasm kompozitsiyasini izoxlar ekan, rasm chizuvchiga syujetni aniqroq, ifodalibroq tasvirlashga, mazkur voqea va xodisaga nisbatan oʻzining munosabatini bildirishga yordamlashadi.

Oʻqituvchi rahbarligidagi amaliy ishlar quyidagi yoʻnalishlarda bajariladi:

- maktabda tasviriy sanʼatdan bironta dars mavzusi yuzasidan konspekt tayyorlash;

- maktabda bironta sinf uchun mashg'ulotlarni taqvimiy rejalashtirishini bajarish;
- bironta dars mavzusiga doir ko'rgazmali material, illyustratsiya, tablitsalar, narsalar modelini tayyorlash;
- bironta dars mavzusiga doir xotiradan sinf doskasida ishlashni mashq qilish;
- tasviriy san'atni o'qitish metodikasiga doir trening.

Maktabda tasviriy san'atdan dars mavzularini taqvimiy rejalashtirish har bir sinf va bir yil uchun mo'ljallab tuziladi, u matnli yoki matn va illyustratsiya tarzda bo'lishi mumkin. Taqvimli rejalashtirishni ishlab chiqishdan maqsad har bir sinfda o'tiladigan mavzular haqidagi nazariy ma'lumotlarni mustahkamlash va o'quv materiallarni yil davomida to'g'ri va ma'lum ketma-ketlikda taqsimlashni maqsadga muvofiq tashkil etish hisoblanadi.

Mazkur rejalashtirishni choraklar bo'yicha tayyorlash maqsadga muvofiqdir.

Ilyustrativ rejalashtirish uchun yarim formatdagi vatman qog'oz olib, uni o'ttiz to'rt katakka bo'linadi va har bir katakka dars raqami, mavzusi hamda shu mavzuga aloqador illyustratsiyalar ishlanadi. Bu amaliy ishni bajarish uchun avvalo talaba maktab tasviriy san'at davlat standarti va dasturini o'rganib chiqadi.

Mazkur rejalashtirish o'z mazmuniga ko'ra biroz murakkabligi uchun kataklarga mos o'lchovdagi qog'ozlarga o'ttiz to'rt darsga mo'ljallangan mavzular qo'lda yozib chiqiladi. So'ngra bu mavzularni oddiy yoki murakkabligiga qarab kataklarga qo'yib chiqiladi. Bunda albatta mavzularni bir-biri bilan bog'liqligi, ketma-ketligi, oddiy va murakkabligi e'tiborga olinadi. Shuningdek, mavzularni belgilashda keyingi mavzu yuzasidan amalga oshiriladigan ishlar, avvalgi darsda olingan bilim va malakalarga tayanilishini nazarda tutish kerak. Xullas, mavzularni rejalashtirishda bolalarga beriladigan bilim, malaka va ko'nikmalar yuzasidan tizim bo'lishi lozim.

Ilyustrativ rejalashtirishdagi rasmlar oq-qora shuningdek, rangli bo'lishi ham mumkin. Dars konspektini tayyorlash. Mazkur topshiriq umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qituvchi tomonidan har bir dars uchun zarur bo'lgan dars ishlanmasini tayyorlash yuzasidan amaliy malakalarni hosil qilishga xizmat qiladi. Bu ish yana shuning uchun ham zarurki, o'qituvchi maktabda o'tishi kerak bo'lgan har bir darsni avvaldan to'liq tasavvur etishi mashg'ulotni samarali va yuksak talablar darajasida o'tkazish imkonini beradi.

